

J. J. Strossmayer Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Magyar nyelv és irodalom és angol nyelv és irodalom alapképzés

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski Fakultet

Preddiplomski studij mađarskog jezika i književnosti i engleskog jezika i
književnosti

Kristóf – Simon Gmajnički

Magyar és horvát frazeologizmusok fordítása
Prevođenje hrvatskih i mađarskih frazema

Szakdolgozat

Završni rad

doc. dr. sc. ZSombor Lábadi, voditelj katedre, tanszékvezető

dr.sc. Ana Lehocki-Samardžić, poslijedoktorandica

Osijek, 2014.

Kivonat

A nyelv az emberi kommunikáció egyik legáltalánosabb eszköze, melynek segítségével információt közlünk. A frazeologizmusok gyűjtőfogalom, mely több kategóriát magába foglalva különleges helyet foglal el a nyelvi csoportok között. Dolgozatomban bemutatom az állandósult szókapcsolatokat, mint fogalmat, emellett elemzem és példákkal be is mutatom őket.

Emellett különböző fordítási nehézségekre szeretnék rávilágítani, miközben a frazeologizmusokat különböző szemszögből és különböző fordítási módszerek segítségével vizsgálom. Többek között bemutatásra kerül az is, hogy egyes állandósult szókapcsolatokat miért nehéz, míg másokat miért éppen könnyű, esetleg szinte lehetetlen lefordítani.

A szakdolgozat utolsó paragrafusában pedig, a frazeologizmusok és a nyelv kapcsolatát taglalom. Az állandósult szókapcsolatok és a nyelvi kép közötti összefüggésekre kitérve, a frazeologizmusok eredetét, jelentését és szerepét vizsgálom.

Kulcsszavak: frazeologizmus, szólás, közmondás, fordítás, állandósult szókapcsolatok, idiómák

TARTALOM

1. Bevezető	3
2. Frazeologizmusok	4
2.1 Állandósult szókapcsolatok	4
2.2 Szólások	4
2.3 Közmondások	6
2.4 Szállóigék	7
2.5 Idiómák	9
3. A frazeologizmusok fordítása	9
3.1 A frazeologizmusok fordításának nehézségei	10
3.2 Megfeleltetés	10
3.3 Szó szerinti fordítás	11
3.4 Helyettesítés/körbeírás/átfogalmazás	12
3.4.1 Helyettesítés	13
3.4.2 Átfogalmazás	13
3.4.3 Körbeírás	14
4. A frazeologizmusok a nyelvben	15
4.1 A frazeologizmusok kialakulása, eredete (bibliai, latin, népi megfigyelések stb.)	15
4.2 A frazeologizmusok használata és szerepe a nyelvben	16
5. Összefoglalás	16
6. Felhasznált irodalom	18

1. Bevezető

A frazeológia tudománya már régóta foglalkozik a különböző, ebbe a csoportba tartozó nyelvi elemek tanulmányozásával, összegyűjtésével és publikálásával. A magyar nyelvben több nyelvi csoport tartozik ide, attól függően, hogy tágabb vagy szűkebb értelemben értelmezzük a frazeologizmusokat. Szűkebb értelemben a szólások, a közmondások, az állandósult szókapcsolatok és a szállóigék tartoznak a frazeologizmusok közé, míg tágabb értelemben idesoroljuk az idiómákat is.

A frazeologizmusok fordítása nehéz feladat elé állítja a fordítókat, hiszen azok jelentése a legtöbb esetben nem áll közvetlen logikai kapcsolatban az egyes azokat felépítő szavakkal. Tehát alakjuk és jelentésük különbözik. Ha frazeologizmusokat fordítunk a legcélszerűbb megoldás a megfeleltetés, tehát, hogy felkeressük az adott állandósult szókapcsolat célnyelvi megfelelőjét. Sokszor azonban olyan akadályba ütközhetünk, hogy a célnyelv nem rendelkezik egyértelmű megfelelővel, esetleg apróbb jelentésbeli vagy konnotációs különbségek jelentkezhetnek. Megeshet, hogy míg egy adott magyar közmondás hasonlít egy horvatra vagy angolra, annak más értelmezései is vannak, esetleg más negatív vagy pozitív jelentést is magába foglal. Ilyenkor mindig érdemes elgondolkodni, hogy az esetleges félfordításokat kiküszöbölve, szükség szerint más módszerrel fordítsunk le egy állandósult szókapcsolatot. Mindenképpen kerülendő azonban a szó szerinti, azaz tükörfordítás, ezt egyedül frazeológiai szótárakban és frazeologizmussal kapcsolatos nyelvi publikációkban szokás használni logikai jelentések, összefüggések ábrázolására, vagyis az adott nyelv gondolkodásmódjának bemutatására. Hiszen ahány ház annyi szokás, ezért nem egyszer fordulhat elő, hogy különböző népek különböző módon élnek, éltek meg ugyanazt a „népi bölcsességet”.

Annak ellenére, hogy a magyar és a horvát nyelv két teljesen különböző nyelvcsaládba tartozik, mégis sok párhuzamot lehet vonni a nyelvi frazeologizmusok között, hiszen e nyelvi elemek a mindennapokat, a kultúrát tükrözik. A magyar és a horvát nép pedig majdnem 900 évig egy államba tartozott, tehát a közös történelem és a földrajzi közelség számos esetben egy, ha nem is teljesen ugyanolyan, de hasonló logikai felépítést adott a minket körülvevő világ nyelvi megfogalmazására. Ugyanez vonatkozik az európai népekre is, főleg a közös vallás miatt, emiatt is van nagyon sok közmondásnak bibliai, illetve latin eredete. Gyakran használt frazeologizmusok példáin szemléltetem majd, hogy mely állandósult szókapcsolatok hasonlítanak, vagy éppen különböznek.

2. A Frazeologizmusok (frazemi)

A frazeologizmus „*görög eredetű szó, állandósult szókapcsolatot jelent, vagyis két vagy több valódi szónak olyan együttesét, amelyek együtt alkotnak nyelvi egységet. Bár elemekből állnak, elemeik külön - külön egészen mást jelentenek, mint egységként. Ezek a közkeletű, egységes jelentésű alakulatok együtt mentek át bizonyos történeti fejlődésen. Közös jellemzőjük még a képszerűség, szemléletesség, kifejezővé, árnyalttá és elevenné teszik a stílust, ezért olyan kedveltek igényes hétköznapi beszédünkben és az irodalmi nyelvben egyaránt. A költészetben különösen nagy szerepet játszanak. Szűkebb értelemben a szólásokat, a közmondásokat és a szállóigéket nevezünk frazeologizmusoknak.*” sulinet (2014)

Láthatjuk tehát, hogy a frazeologizmus(ok) egy gyűjtőfogalom melybe beletartoznak a szólások, közmondások, szállóigék és tágabb értelemben egyéb szókapcsolatok (pl. idiómák). A frazeologizmusok emellett nem új keletű, hanem régi nyelvi elemek, melyek a nyelv változása során megőrizték jelentésüket, annak ellenére is, hogy az egyes azokat felépítő szavak „eltűntek” vagy jelentésük megváltozott.

2.1. Állandósult szókapcsolatok (kolokacije)

Definíció szerint „*jelentés szempontjából egységet alakító szókapcsolat (pl. dühbe gurul).*” Pusztai (2003)

Az állandósult szókapcsolat(ok) tehát a frazeologizmus(ok) magyar megfelelője többletjelentéssel nem rendelkezik, a szövegben teljesen felcserélhetők, tehát szinonimáknak is nevezhetjük őket.

2.2. Szólások (izreke)

A szólás definíció szerint „*olyan közkeletű és a stílust szemléletesebbé, hangulatosabbá tevő állandósult szókapcsolat, amelynek jelentése pusztán elemeinek jelentéséből rendszerint nem érthető, és amely általában önmagában nem teljes mondat. Pl.: falra borsót hány, kivágja a rezet, ráncba szed.*” kislexikon (2014)

Amennyiben horvát megfelelőt szeretnénk találni a szólás kifejezésre a legmegfelelőbb az *izreka* annak ellenére is, hogy a legújabb magyar-horvát szótár (Sucević Mederal -

Vukadinović - Jurović - Vuk (2013)) „frazem” és „frazza” megfelelőt ad, ugyanúgy, mint a Hadrovics László féle régi zsebszótár is. Azonban amennyiben a horvát-magyar Hadrovics féle szótárban (Hadrovics (1973)) rákeresünk a horvát „izreka” szónak a jelentésére a szótár a „mondás, szólás” megfelelőt adja. Ilyen esetben érdemes definíció szerinti összehasonlítani a két fogalmat, ami egyértelműen a szólás, mint „izreka” és vice versa fordítást igazolja.

A következő táblázatban pár válogatott, közismert szólás és azok célnyelvi megfelelői vannak feltüntetve, mely példákra a szöveg folyamán hivatkozni is fogok.

Szólások, példák:			
	Magyar (eredeti)	Horvát (megfeleltetés vagy fordítás)	Angol (megfeleltetés vagy fordítás)
1.	kísérleti nyúl	pokusni kunić	guine pig (másodlagos jelentés)
2.	magányos farkas	vuk samotnjak	lone wolf
3.	a földel tesz egyenlővé	sravnati sa zemljon (megfeleltetés)	to make even with the ground; to raze to the ground
4.	mosolyog a bajsza alatt	brk mu se smiješi	he's grinning like a Cheshire cat
5.	tűkön ül	biti (kao) na iglama	be on pins and needles; be on tenterhooks
6.	kerülgeti mint macska a forró kását	Motati se kao mačka oko vruće kaše	Beating around the bush
7.	Az isten háta mögött	Bogu iza nogu	behind the beyond
8.	jobb félni mint megijedni	Bolje spriječiti nego liječiti	Better safe than sorry
9.	mindenütt jó de legjobb otthon	Svagdje je dobro al' kod kuće najbolje	no place like home
10.	éhes mint a farkas	gladan kao/ko' vuk	Hungry as a wolf/bear/hunter

1. táblázat

2.3. Közmondások (poslovice)

A közmondás „*elvet, tapasztalati igazságot, (vélt) életbölcsséget kifejező, mondatértékű szólásmondás.*” Pusztai (2003)

A közmondások általában népi megfigyeléseken és/vagy általános igazságok megfogalmazásán alapulnak. Olyan népi bölcsességek melyek generációról generációra szálltak, szállnak. Sok közmondásnak van latin (mint az egykori európai lingua franca) gyökere, azaz a magyar nyelv onnan vette át és fordította le őket. Feltehetőleg sok közmondás származik a környező szomszédos népektől is. Eredetüket kizárólag nyelvi és jelentésbeli hasonlóság alapján nem mindig lehet megállapítani, mivel a legtöbb közmondásnak nem tudni pontos eredetét pont azért, mert a népi hagyománynak megfelelően szájról szájra terjedtek.

A következő táblázatban pár válogatott, közismert közmondás és azok célnyelvi megfelelői vannak feltüntetve, mely példákra a szöveg folyamán hivatkozni is fogok.

Közmondások, példák:				
	Magyar (eredeti)	Horvát (megfeleltetés vagy fordítás)	Angol (megfeleltetés vagy fordítás)	Latin (megfeleltetés)
1.	Sok bába közt elvész a gyerek	Puno baba, kilavo djete	Too many cooks spoil the broth	Negotia pluribus commissa segnius experiuntur
2.	Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tüzök	Bolje vrbac u ruci ne golub na grani	a bird in the hand is worth two in the bush	nincs megfelelő
3.	ember tervez, isten végez	čovjek snuje bog određuje	man proposes god disposes (latin eredet)	Homo proponit, Deus disponit.
4.	Minden csoda három napig tart	čudo od tri dana; svako čudo za tri dana	a one-day wonder; a nine-day wonder	nincs megfelelő
5.	nem esik messze az alma a fájától	Jabuka ne pada daleko od stabla.	Like father, like son	Qualis pater, talis filius
6.	Addig jár a korsó a kútra míg el nem törik	Lonac ide na vodu dok se ne razbije	A pot goes to water until it breaks (<i>szó szerinti fordítás</i>)	nincs megfelelő

7.	Minden út Rómába vezet	Svi putovi vode u Rim.	All things come to he who waits	Via ducit omnis Roma
8.	Addig üsd a vasat amíg meleg	Željezo se kuje dok je vruće.	Beat the iron while it is hot.	Recipe ferrum. (eredeti: fogadd a vasat, legyőzött gladiátornak)
9.	Nem a ruha teszi az ember	Odijelo ne čini čovjeka, ali zato čini gospodina	You can't tell a book by its cover.	Vestis virum reddit. (a ruha teszi az ember)
10.	lassú víz partot mos (csepp követ váj)	Tiha voda brijege dere	Still water runs deep	gutta cavat lapidem

2. táblázat

2.4. Szállóigék (krilatice)

A szállóige, egy „idézet, vagy hivatkozás jellegű, ismert eredetű közkeletű mondás, kifejezés” Pusztai (2003)

A szállóigék fordítása talán az egyik legkönnyebb az állandósult szókapcsolatok közül, hiszen azt is mondhatnánk, hogy valaki már elvégezte helyettünk a munkát. Az ilyen híres szállóigék általában szó szerint kerülnek lefordításra különböző nyelvekre, de mindenképpen megkönnyíti a dolgunkat, hogy tudjuk ki és mikor mondta, tehát sokkal könnyebben tudunk rá forrást találni. Azonban megeshet, hogy olyan szállóigével van dolgunk, ami nem olyan ismert és esetleg előttünk még senki nem fordította azt le a célnyelvre (3. táblázat, 5. példa). Ilyenkor mindig ügyeljünk arra, hogy alaposan leellenőrizzük, hogy az adott szállóige le van-e már fordítva vagy sem. Amennyiben nem, mindenképpen ügyeljünk arra, hogy mind irodalmilag, mind formailag átadjuk a fordított szállóige mondanivalóját (*Stjepan Radić szállóigéje, fejvesztett betoldás*) sokszor a szövegkörnyezetet és történelmi aspektusokat figyelembe véve is. Jó példa arra, hogyan eshetünk fordítási hibába szállóigéknél Julius Cézár híres „*Veni, vidi, vici*” szállóigéje (3. táblázat, 2. példa), ami magyarul úgy hangzik, hogy „*Jöttem, láttam, győztem!*”. Abban az esetben, ha figyelmetlenek vagyunk és szó szerint fordítjuk a szöveget, a legegyszerűbb módon horvátra, akkor így hangzana a fordítás: „*Došao sam, vidio sam, pobijedio sam*”. Azonban tudnunk kell, hogy horvátra az „*Veni, vidi, vici!*” aorisztosz igeidővel fordították le és úgy hangzik, hogy: „*Dođoh, vidjeh, pobijedih*”. Magyarban az aorisztoszt sima múlttal fordítjuk.

A következő táblázatban pár válogatott, közismert szállóige és azok célnyelvi megfelelői vannak feltüntetve, mely példákra a szöveg folyamán hivatkozni is fogok.

Szállóigék, példák:				
	Magyar	Horvát	Angol	Eredeti nyelv, szerző
1.	„Az állam én vagyok! „ XIV. Lajos	„Država, to sam ja“ Luj XIV	„I am the state“ Louis XIV	„L'Etat, c'est moi“ Louis XIV
2.	„Jöttem, láttam, győztem.” Julius Caesar	„Dođoh, vidjeh, pobijedih “Julije Cezar	"I came, I saw, I conquered" Julius Caesar	„Veni, vidi, vici“ " Julius Caesar
3.	"Ne zavarj a köreimet!" Arkhimédész	„Ne diraj moje krugove“ Arhimed	„Don't disturb my circles“ Archimedes	"μη μου τοὺς κύκλους τάραττε" Αρχιμήδης
4.	„Gondolkodom, tehát vagyok!“ René Descartes	"Mislim, dakle postojim" René Descartes	„I think, therefore I am., René Descartes	e pense, donc je suis René Descartes
5.	“Ne rohanjatok, mint a (fejvesztett) liba a ködben” Stjepan Radić	„Ne srljajte kao guske u maglu“ Stjepan Radić	Don't rush like geese in the fog” Stjepan Radić	*(saját fordítás)

3. táblázat

2.5 Idiómák

Definíció szerint az idiómák „*valamely nyelvre, nyelvjárásra jellemző eredeti kifejezés(mód), fordulat. Olyan frazeológiai egység, amelynek jelentése nem vezethető le a szavak (egymásra vonatkoztatott) jelentéséből (pl. kivágja a rezet)*” Pusztai (2003)

Tágabb értelemben a frazeologizmusok közé soroljuk az idiómákat is (*magánkívül van, eljárást indít, műszaki egyetem, postai levelezőlap, előadást tart, cigánykereket hány, könnybe*

lábad a szeme stb.). Szemmel láthatólag szókapcsolatokról van itt szó, a tagok kapcsolata a mondatrészek szempontjából is elemezhető, de ez a fajta elemzés ugyanúgy erőltetett, mint azt az összetett szavak esetében láttuk (pl. *mit hány? cigánykerekét; mibe vagy hova lábad a szeme? könnybe*). A formai oszthatóság ellenére egységként érdemes kezelni ezeket a szókapcsolatokat, ezt támasztja alá az a tény is, hogy egyetlen fogalmat neveznek meg, s esetleg csak helyesírási kérdés a több szó jelenléte (vö. *műszaki egyetem - műegyetem, eljárást indít - eljár*). Vannak közöttük kevésbé szemléletes, tartalmatlan kifejezések is (pl. kifejezésre juttat - kifejez, követelést támaszt - követel), amelyek sok esetben német hatásra kerültek nyelvünkbe. Ha információt sem közölnek, nem is szemléletesebbek, mint az egyszerű szavak, érdemes kerülnünk ezeket a terpeszkedő kifejezéseket. sulinet (2014)

3. A frazeologizmusok fordítása

A frazeologizmusok többféleképpen fordíthatóak: szó szerint, megfeleltethetjük őket, átfogalmazhatjuk, körbeírhatjuk vagy helyettesíthetjük őket. Ezek közül a legcélszerűbb a megfeleltetés, azonban mint azt majd láthatjuk, nem minden frazeologizmus rendelkezik célnyelvi megfelelővel, a szó szerinti tükörfordítások pedig csak bizonyos kivételes esetekben használhatóak. Mint minden más fordításnál a fordítás lényege itt is az, hogy az idegen nyelvű olvasónak száz százalékban ugyanazt az esztétikai és jelentésbeli élményt adjuk át, vagyis ugyanazt a reakciót váltsuk ki, ugyanazok a gondolatok fogalmazódjanak meg, mint amit az eredeti nyelven lévő szöveg elolvasásakor fogalmazódik meg az olvasóban.

3.1. A frazeologizmusok fordításának nehézségei

A frazeologizmusok fordításánál talán a legnagyobb gondot az okozhatja hogyha az adott állandósult szókapcsolatnak nem találunk megfelelőt a célnyelvben – ami, itt meg is jegyezném a legkevésbé sem egyszerű ellenben meglehetősen időigényes kutatómunkát kíván – szinte a szakszavak és szakkifejezések fordításának nehézségeivel vetekszik - ilyenkor két lehetőségünk marad, vagy körbeírjuk más szavakkal az adott frazeologizmust, vagy helyettesítjük szinonimával, esetleg keresünk egy olyan kifejezést ami a leginkább átadja a jelentést a célnyelvi olvasónak.

Mint azt a példánál láthattuk sok olyan gyakran használt közmondásnak, szólásnak van olyan megfelelője a horvátban, sőt akár még az angolban is, ami nem csak ugyanazt jelenti, hanem még szó szerint ugyanaz, vagy legalábbis nagyon hasonló azaz a kulcsszavak megegyeznek (1. táblázat 3-as,5-ös,9-es,10-es példa; 2. táblázat: 3-as,8-as,10-es példa) Ez olyan állandósult szókapcsolatoknál lehet megfigyelni amelyek bibliai vagy latin eredetűek és még “annak idején” szó szerint lettek lefordítva az adott nyelvre (bibliai példa: „szemet szemért, fogat fogért”; „oko za oko zub za zub”; „an eye for an eye, a tooth for a tooth”). Azonban sem a bibliai “gyökeret”, sem pedig a latin nyelvet nem vehetjük mindig biztos kiindulópontnak. A jó fordítónak mindig ügyelnie kell, nem mindig támaszkodhat biztos vagy “bevett” fordítási módszerekre, főleg irodalmi művek fordításánál. Egy tökéletes fordítás érdekében érdemes több forrásra támaszkodni és több szempontból megvizsgálni a fordítani kívánt kifejezést. Az előbb említett latin kiindulópontra jó ellenpélda a latin „*lupus in fabula*” mondás, melynek magyar megfelelője a „*ne fessd az ördögöt a falra*” vagy a köznyelvben gyakran használt „*emlegetett számar*”, azonban a két magyar közmondás nem teljesen felcserélhető és kontextustól függően kell őket használni s emellett némileg még a jelentésük is különböző. A közmondás horvát megfelelője a „*mi o vuku, a vuk na vrata*” angolul pedig úgy hangzik, hogy „*speaking of the devil and he doth appear*”, láthatjuk tehát hogy ezt a közmondást a magyar és az angol valamennyire hasonlóan fordította le

3.2. Megfeleltetés

Mint azt már említettem a megfeleltetés a legcélszerűbb módja az állandósult szókapcsolatok fordításának, emellett ez az a fordítási mód, amely mind irodalmi értékeiben mind jelentésben teljesen megegyezik az eredeti szöveggel. Ezek használata főleg közmondásoknál, szólásoknál és szállóigéknél a legfontosabb. Nem mindegy hogy egy „*hamarabb utolérik a hazug embert, mint a sánta kutyát*” úgy fordítjuk, hogy „*Laž se uvijek brzo razotkrije*” vagy a horvát „*U laži su kratke noge*” megfelelőt használjuk. Mindig törekedjünk rá, hogy célnyelvi megfelelőt keressünk, amikor szólást, közmondást, vagy szállóigét fordítunk, azaz, hogy a frazeologizmusokat megfeleltessük. Ebben az esetben a horvát megfelelőnek irodalmi értéke megegyezik megfeleltetett közmondás értékével, azonban ha csak a jelentést vesszük figyelembe mindkét fordítás megállná a helyét. A frazeologizmusok használatának pont az a lényege, hogy a nyelvet szebbé, ékeesebbé, sokszor érdekesebbé tegyék. Gyakran mélyebb jelentést is hordoznak és csak olyanok érthetik meg jelentésüket akik tisztában vannak az adott nép kultúrájával,

történelmével. Nyelvi fordulatokkal, amibe beletartoznak az állandósult szókapcsolatok is, úgy gazdagíthatjuk az írott (és beszélt) szöveget, hogy különböző érzéseket és válaszreakciókat tudunk kiváltani az olvasó és hallgatóközönségből. Viccessé, szórakoztatóvá, drámaiává, szomorkássá sokszor pedig tanulságossá tudjuk velük varázsolni a beszédünket, irományunkat, emellett nagyon jól használhatóak különböző szituációk képszerű szemléltetésére az olvasó számára.

3.3. Szó szerinti fordítás (tükörfordítás)

A szó szerinti fordítás, pont a frazeologizmusok miatt nem állja meg a helyét, hiszen mint az a frazeologizmus definíciójában is benne van „...*két vagy több valódi szónak olyan együttesét, amelyek együtt alkotnak nyelvi egységet. Bár elemekből állnak, elemeik külön - külön egészen mást jelentenek, mint egységenként.*”. sulinet (2014)

Példának okáért, ha horvátról magyarra szó szerint fordítanánk a magyar „*A hazug embert hamarabb utoléri, mint a sánta kutyát*” közmondás horvát megfelelőjét azt kapnánk, hogy „*a hazugságban rövidek a lábak*”. Az ilyen fordításoknál a jelentés csorbul és sokszor összeegyeztethetetlen szavak kerülnek egymással kapcsolatba. Ebben az esetben (és sok más esetben is) azonban még akár azt is mondhatnánk, hogy még így is felismerhető a jelentés és sok olvasó rájönne arra, hogy ez több mint valószínű azt jelenti, hogy a hazugságokra hamar fény derül, mivel a rövid lábú ember lassú, azt pedig hamar utoléri, pont, mint a magyarban a hazug embert. Természetesen ez nem ok arra, hogy bárki is így fordítson egy frazeologizmust. Állandósult szókapcsolatok szó szerinti fordítását egyedül egyes frazeológiai szótárakban, esetleg frazeologizmusok fordításáról szóló tudományos cikkekben találhatunk. Szerepük nem más, mint az adott nyelv gondolkodásmódjának szemléltetése, esetleg megértésük könnyítése, hogy könnyebben megjegyezhetőek legyenek. A „*vér nem víz*” ami eredeti horvátul úgy hangzik, hogy „*krv nije voda*” magyar megfelelője pedig „*a vér nem válik vízzé*”. Ez is egy könnyen kikövetkeztethető nyelvi fordulat a vér és a víz kulcsszavak miatt. Az előző két példában megállapítottuk, hogy bizonyos esetekben még egy „tükörfordított” állandósult szókapcsolatot is ki lehet következtetni bizonyos kulcsszavaknak köszönhetően. Azonban olyan közmondások miatt, mint a „*tresla se brda, rodio se miš*” sosem szabad elkövetnünk azt a hibát, hogy szó szerint fordítunk egy szólást, közmondást stb., hiszen magyar nyelven az, hogy „*remegtek a hegyek, egér született*” vajmi keveset jelent. Sőt, ugyanez a közmondás szó szerint angolról magyarra fordítva, talán még kevésbé érthető „*vihar a teáscsészében*” angolul „*storm in a*

teacup”. Ahhoz, hogy ne essünk ilyen hibába, a legcélszerűbb tudni, hogy mindkét frazeologizmusnak a „*sok hűhó semmiért*” a magyar megfelelője és természetesen így is kell fordítani őket. A szó szerinti fordítás nemcsak szólások és közmondások esetében nem célszerű, hanem egyes egyszerű hétköznapi kifejezések esetében sem. Erre egy nagyon jó példa a „*rájött az ötperc*”. Horvátban az öt helyett sárga percet használnak, ami ugyebár azt jelenti, hogy valaki nagyon furcsán, szokatlanul viselkedik, mintha megbolondult volna. Emellett a horvát nyelvben az „öt perc” teljesen más jelentéssel bír. A „*dobiti svojih pet minuta*” kifejezés („*megkapni az öt percedet*”) azt jelenti, hogy (várva várt) lehetőséget kap az ember valamire.

3.4. Helyettesítés/körbeírás/átfogalmazás

Abban az esetben, amikor a fordítónak nem áll rendelkezésre pontos célnyelvi megfelelő, erre jó példa az angol „*what goes around comes around*” közmondás melyre sok hasonló példát tudnánk adni, azonban az ember mindig úgy érzi, hogy egyik se igazán fejezi ki azt, amit az eredeti. Ez a közmondás az angolban gyakorlatilag a karma definíciója, és úgy fogalmazhatnánk meg, hogy minden, amit teszünk, legyen az jó vagy rossz előbb vagy utóbb utolér minket. Talán magyarban a „*jó tett helyében jót várj*” és az „*aki másnak vermet ás, maga esik bele*” közmondások egyesítésével lehetne leginkább tükrözni a jelentését. Esetleg ha az adott „*jó tett helyében jót várj közmondás*” „kiegészítésével”, azaz „*jó tett helyében jót várj, rossz tett helyében pedig rosszat*” lehetne egy célszerű megoldás. Azonban ebben az esetben sem teljesen érvényesül az angol közmondás valódi jelentése, ezért talán a legegyszerűbben, viszont kevésbé irodalmian úgy lehetne egy az egyben átadni a közmondás velejét, hogy megmagyarázzuk, amennyiben „*jó ember vagy, veled is jó dolgok fognak történni, viszont amennyiben egy velejéig romlott egyén vagy, bizony rossz dolgok fognak veled történni*”. A horvát nyelvben sokszor adják megfelelőként erre az angol közmondásra a „*Sve se vraća sve se plaća*” (melynek magyar megfelelője a „*kölcsön kenyér visszajár*”) azonban ennek a közmondásnak is inkább egyfajta negatív jelentéstartalma, míg az angol eredeti teljesen semleges, sem nem negatív, sem nem pozitív. A tükörfordítás azonban ebben az esetben sem használható, mint irodalmi értéket képviselő fordítás, hiszen mint azt már említettem, azt csak szemléltetésre használjuk.

3.4.1. Helyettesítés

Megpróbálhatjuk egy másik nagyon hasonló állandósult szókapcsolattal helyettesíteni az adott frazeologizmust, hiszen a népi szólások, közmondások egy adott helyzetre több megoldást kínálnak. Mindig törekednünk kell, hogy a jelentésben legközelebb álló frazeologizmust válasszuk. Visszatérve az angol „*what comes around goes around*” közmondásra nagyon sok megfeleltetést találhatunk: „*könnyen jött, könnyen ment*” és „*egyszer hopp, másszor kopp*” angoltanszék (2014.). Azonban aki tud angolul annak világos, hogy a „*könnyen jött, könnyen ment*” angol megfelelője az „*Easy come, easy go*” az „*egyszer kopp másszor hopp*” jelentése pedig „*a váltakozó szerencse jellemzése*” (Bárdosi-Kiss, Közmondások). Ilyen esetben esetleg a szövegkörnyezetnek megfelelően, pontos megfelelő híján az eredeti közmondást helyettesíthetjük egy „*Egyszer kopp, másszor hopp*” vagy „*kölcsön kenyér visszajár*” közmondással is. Fontos, hogy ügyeljünk a szövegkörnyezetre, például amennyiben az negatív helyettesíthetünk a „*kölcsön kenyér visszajár*” közmondással, amennyiben inkább pozitív, használhatjuk a magyar „*jó tett helyében jót várj*” kifejezést.

3.4.2. Átfogalmazás

Átfogalmazással olyan értelemben élhetünk, hogy nem szó szerint fordítjuk és nem definíció szerint magyarázzuk az adott frazeologizmust, hanem más szintén frappáns nyelvi elemet használunk annak szemléltetésére. Visszatérve a problémás „*what goes around comes around*” példára egy jó kiindulási pont az, ha először megnézzük, hogy mi a közmondás jelentése angol nyelven és azt értelmezzük, lefordítjuk a saját nyelvünkre. „*The results of things that one has done will someday have an effect on the person who started the events.*” thefreedictionary (2014) azaz lefordítva: „*Minden, amit az ember tesz, és ahogy teszi őket, egy napon ugyanolyan hatással lesznek rá, mint amilyen hatással voltak az ő cselekedetei másokra, más dolgokra.*” Egyértelmű, hogy egy irodalmi fordításba miért is nem lehet a „*what goes around comes around*” helyett csak megadni a lefordított definíciót. Megpróbálhatjuk röviden lefordítani, azonban az sem olyan egyszerű, tekintve, a közmondás mély és összetett mondanivalóját.

Azonban miközben az eredeti angol közmondás jelentését kutattuk, megfigyelhettük, hogy ezt a közmondást képileg sokszor hozzák összefüggésbe a körrel és magával a karmával. google picture search, „*what goes around comes around*” (2014) A karma magyar definíciója „*az egyén cselekedeteinek összessége, melyek a jövőbeni sorsát meghatározzák*” idegen-szavak

(2014) egyfajta ok-okozati összefüggésben. Ilyen esetben élhetünk olyan nyelvi fordulatokkal, ahol ezeket a tényeket összefonjuk, azaz esetleg egy olyan fordítással élünk, mint például „a *kör bezárul*” esetleg „*ez a karma törvénye*”, esetleg összefüggésbe hozhatjuk a mondást a végzettel, vagy más ok-okozati viszonyokkal, mint az a karma definíciójában is látható, stb. Persze ilyen esetekben mindig ügyelnünk kell arra, hogy az átfogalmazásunk összhangban legyen a szövegkörnyezettel.

3.4.3. Körbeírás

Ha minden reményünk szertefoszlott azzal kapcsolatban, hogy bármilyen, akár csak hasonló kifejezést találjunk (persze a hasonló szólások/közmondások esetében mérlegelni kell az esztétikai és jelentésbeli fontosságot, hiszen nem törekedhetünk túlságosan az esztétikai/irodalmi értékek megtartására abban az esetben, ha a jelentés túlságosan csorbul) és az átfogalmazás sem igazán járt sikerrel megpróbálhatjuk az adott fogalmat körbeírni. Ilyen esetekben fontos szempont, hogy – hiszen általában egy rövid szópárról, szólásról vagy közmondásról van szó – próbáljuk azt minél rövidebbre fogni, vagy legalábbis ügyeljünk a terjedelemre, hiszen semmiképpen sem fog jó fordítás születni, ha minden egyes rövid frazeologizmust két, három vagy több mondatban írunk körbe, ahogyan azt az előbbieken is láthattuk. Példaként ismét vehetjük az eddig már feszegetett angol „*what goes around comes around*” közmondást. Most már csak az a feladatunk, hogy azt valahogy rövidebbre és esetleg irodalmibbá fogalmazzuk (természetesen mindig a szövegkörnyezetnek megfelelően): „...*hiszen minden cselekedetünk eredménye visszazáll ránk*” vagy „*hatással van/lesz ránk és a jövőnkre*” esetleg ha szeretnénk valami igazán frappánsat alkotni akkor „*óvatosan cselekedj, hiszen ki mint tesz úgy arat*” természetesen itt élnünk kell a költői szabadság (azaz inkább a „műfordítói” szabadság) elemével, hiszen ilyen közmondás a magyar nyelvben nem létezik. Fontos emellett, hogy az ilyen nem mindig egyértelmű célzások az olvasó számára könnyen értelmezhetőek legyenek, hiszen nem szeretnénk, ha a jelentés elveszne egy ilyen fordítói szójátékban.

4. A frazeologizmusok a nyelvben

Egykor a nyelvet beszélők számára a szólások, közmondások szavai külön-külön is jelentéssel rendelkeztek, a szavak jelentése motiválta a szólás vagy a közmondás jelentését. Idővel azonban a szavak jelentése megkopott, feledésbe merülhetett, s a szólás vagy közmondás ugyanúgy egységként kezdett viselkedni, mint az összetett szavak. sulinet (2014)

4.1. A frazeologizmusok kialakulása, eredete (bibliai, latin, népi megfigyelések stb.)

„... érdemes megjegyezni, hogy a frazeológiának nagyon fontos szerepe van az adott nemzet nyelvének, történelmének és kultúrájának a kutatásában.” Bańcerowski (2001), pont azért, mert a frazeologizmusok gyökerei a népi hagyományokban és népi megfigyeléseken alapszanak, esetleg valamilyen népi bölcsességet fejeznek ki. Mint ahogyan az a népi történetek, versek és egyéb népi irodalom esetében is van, a frazeologizmusok is szójhagyomány útján terjedtek s annak ellenére, hogy pont ebből kifolyólag egyes szavak változtak vagy egy frazeologizmus éppen több változatban maradt fenn, alkalmasak arra, hogy bemutassák a népek kultúráját és gondolkodásmódját. Bennük rögzültek a történelmi hatások, melyben egy adott nemzet élt, emellett megőrizték a különböző szokásokat, hagyományokat, társadalmi és politikai jellemzőket. „Tehát a frazeologizmusok olyan tulajdonságokat fejeznek ki, amelyeket relevánsnak lehet tekinteni az adott nyelv- és kultúrközösség számára.” Bańcerowski (2001). Pont ezért nyelvészeti kutatásokhoz is nagyon jó kiindulópontnak szolgálnak. Rámutatnak más nyelvekkel és kultúrákkal való kapcsolatokra vagy azok hatásait is egy adott népre és a nép nyelvére, világnézetére. Ugyanakkor „...hozzátartoznak az adott nyelvközösség kultúrájára nézve specifikus kultúrmentákkal, mentalitással, hagyománnyal, folklórral, értékrenddel, a társadalmi és politikai élet struktúrájával stb. kapcsolatos jelenségek...” Bańcerowski (2001) Ami bizonyítja, hogy a sok átvétel mellett a frazeologizmusok egyediséget is tükröznek, mely a nyelvek frazeologizmusainak különböző felépítésében nyilvánul meg. „a mai beszélő számára sok esetben már nem világos az elemek jelentése: legtöbbször tanulás eredményeképpen, egységként ismerjük a frazeologizmust.” Bańcerowski (2001) Gyakran használatosak a hétköznapiakban olyan közmondások és szólások, mint az „egy fabatkát sem ér” és annak ellenére, hogy a legtöbben tudják, hogy ennek a frazeologizmus azt jelenti, hogy valaminek vajmi kevés értéke van. Azt azonban, hogy a fabatka vagy „batka (vagy ahogy régebben mondták: bapka) nem más, mint a valaha forgalomban volt egyik legcsekélyebb értékű pénznem” nyest (2014), már nem sokan. Ugyanígy nem használjuk a „lővő tesz; kevés sütnivalója van; felönt a garatra; itatja az egereket” szólásokat is vagy a „nem esik messze az alma a fájától; a szegény embert az ág is húzza; nem zörög a haraszt” közmondásokat. Pedig ha nem ismernénk azaz, nem tanultuk volna meg ezen állandósult szókapcsolatok jelentését, csak a bennük lévő szavak alapján nem tudnánk megfejteni jelentésüket, hiszen míg a nyelv sokat változott az idő folyamán, ezek a frazeologizmusok megőrizték képszerűségüket a régi nyelvhez hűen.

4.2 A frazeologizmusok használata és szerepe a nyelvben

„A frazeologizmusok közös jellemzője a képszerűség, szemléletesség, ezért olyan kedveltek igényes hétköznapi beszédünkben és az irodalmi nyelvben egyaránt. A költészetben különösen és kiemelten nagy szerepet játszanak.” sulinet (2014). Láthatjuk, hogy definíció szerint is, hogy az igényes hétköznapi beszédnek részei a különböző frazeologizmusok. Természetesen más és más gyakorisággal használjuk az idetartozó kategóriákat, például, míg az idiómák a mindennapi beszéd egyértelmű elemei, addig a szólások és közmondások ritkábban előforduló beszédünket színesítő megnyilvánulások, a szállóigék pedig csak ritka esetekben használjuk, sokszor a mondottak alátámasztására vagy éppen megerősítésére. Emellett a frazeologizmusok történelmi lenyomatai is a nyelvnek, őrzik a népek történelmét, kultúráik csíráját.

5. Összefoglalás

Az állandósult nyelvi kapcsolatok egy nehezebben kezelhető, fordítható kategória a nyelven belül. Használatuk mindig is az ékes beszéddel és irodalmi nyelvezettel függött össze. Szerepük a beszéd egy irodalmi szintre emelése az írásban pedig a képi jelentés szemléltetése. Fordításuk pont a történelmi kialakulásuk, és fejlődésük miatt nehézkes, hiszen eredeti jelentésük megváltozott, egyes őket felépítő szavak a nyelvből kikoptak, jelentésük, sok esetben változott. Azonban a fordító számára pont ezek azok a támaszpontok amelyek segíthetnek az egyes frazeologizmusok jelentésének felkutatásában és megértésében és végül fordításában.

Egy fordító számára nem mindig kötelező a bevett sémák követése, főleg a frazeologizmusoknál, pontosan olyan esetekben, amikor a nyelvi különbségek áthidalása problémát okoz, lehet más módszerekkel is fordítani, még akkor is, hogyha általában a megfeleltetés a legjobb és legcélszerűbb, főleg frazeologizmusok fordításánál. Előfordulhat, hogy az adott állandósult szókapcsolatnak nincs, vagy éppen több fordítása is van a célnyelvben. Irodalmi szövegeknél, ahol a legtöbb frazeologizmus található, élhetünk a megfeleltetésen kívül más fordítási módszerekkel is. Ugyanez vonatkozik a versek fordítására is, ahol több más szempontot is figyelembe kell venni (rím, szótagszám stb.) mint más irodalmi publikációknál. Tanulmányok és frazeológiai szótárak segítik a fordítókat abban, hogy ilyen esetekben megtalálják a leginkább szövegbe illő fordítást.

6. Felhasznált irodalom

angoltanszek.hu/TUT/tut.php?tid=1903 (letöltve: 2014. szeptember 7.)

Bañcerowski Janusz (2001): A nyelvi kommunikáció modelljének nyelvi képéről. In: *Magyar Nyelvőr*. 97: 257–62

Bárdosi Vilmos – Kiss Gábor (2011): *Közmondások*. Tinta könyvkiadó.

Bárdosi Vilmos – Kiss Gábor (2011): *Szólások*. Tinta Könyvkiadó.

Bárdosi Vilmos (2012): *Magyar Szólások, Közmondások Adatbázisa*. Tinta Könyvkiadó.

Hadrovics László (1973): *Magyar-szerbhorvát szótár*. Terra.

Hadrovics László (1973): *Szerbhorvát – magyar szótár*. Terra.

idegen-szavak.hu/karma (letöltve: 2014. szeptember 15.)

Ivana Bendow (2009): *Hrvatsko-engleski frazeološki rječnik*. Školska Knjiga.

kislexikon.hu/szolas.html (letöltve: 2014. szeptember 15.)

Kiss Gábor (2009): *Magyar szólások, közmondások értelmező és fogalomköri szótára*, Tinta Könyvkiadó.

Klaudy Kinga (1988): A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. In: *Magyar Nyelvőr*. 112 évf. 3. szám 305-314

Krešimir Sucević Međeral - Tatjana Vukadinović - Irina Jurović - Margit Bernadett Vuk (2013): *Mađarsko-hrvatski rječnik*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

nyest.hu/hirek/hogyan-ordit-a-faba-szorult-ferreg (letöltve: 2014. szeptember 17)

Pusztai Ferenc (2003): *Magyar Értelmező Kéziszótár*, Akadémiai Kiadó.

Ronald Ridout and Clifford Witting (1977): *English Proverbs Explained*. Pan Books.

tudasbazis.sulinet.hu/hu/magyar-nyelv-es-irodalom/magyar-nyelv/magyar-nyelv/frazeologizmusok/esztetikai-szerep (letöltve: 2014. szeptember 11.)

tudasbazis.sulinet.hu/hu/magyar-nyelv-es-irodalom/magyar-nyelv/magyar-nyelv/2/fogalomgyujtemeny/frazeologizmus (letöltve: 2014. szeptember 11.)